

**O‘ZBEK ADABIYOTIDA TIL MADANIYATINING BADIY IFODASI
VA UNING ZAMONAVIY NUTQGA TA’SIRI**

Avazov Javohir Jamshidovich

Samarqand davlat pedagogika instituti

Tillar fakulteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotida til madaniyatining badiiy ifodalanishi va uning zamonaviy nutq madaniyatiga ko‘rsatgan ta’siri tahlil qilingan. Adabiy asarlarda tilning badiiy imkoniyatlari, so‘z tanlash, uslubiy mahorat, milliy ma’naviyat va estetik tafakkur bilan uyg‘unlashuvi o‘rganiladi. XX asr va mustaqillik davri o‘zbek adabiyoti namoyandalarining badiiy nutq orqali madaniyat, axloq va ma’rifatni shakllantirishga qo‘shgan hissasi misollar asosida ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot hozirgi o‘zbek jamiyatida yozma va og‘zaki nutqning takomillashuvi, adabiy til normalariga rioya qilish, so‘z boyligidan ongli foydalanish jarayonlariga adabiyotning ta’sirini ochib beradi. Xulosa o‘rnida, badiiy asarlar tildagi estetik mezonlarni mustahkamlayotgani, yosh avlodning nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim manba vazifasini o‘tayotgani ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek adabiyoti, til madaniyati, badiiy nutq, estetik ifoda, uslubiy mahorat, adabiy til, nutq madaniyati.

Kirish

Til – millatning ma’naviy boyligi, tafakkuri va madaniyati bilan uzviy bog‘langan ijtimoiy hodisadir. Adabiyot esa tilning eng nafis, eng teran va eng ta’sirchan ko‘rinishini namoyon qiluvchi badiiy maydon sifatida uning rivojiga kuchli ta’sir ko‘rsatib keladi. O‘zbek adabiyoti tarixida so‘zning qadrini yuksaltirish, uning estetik va ma’naviy mazmunini ochib berish, shuningdek, nutq madaniyatini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri bo‘lgan.

Zamonaviy jamiyatda kommunikatsiya jarayonlarining kengayishi va axborot oqimining kuchayishi nutq madaniyati masalasining dolzarbligini yanada oshirdi. Shu sharoitda milliy adabiyotning badiiy nutq an’analari, so‘z tanlash madaniyati va adabiy til me’yorlarining zamonaviy nutqga ta’sirini o‘rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Adabiy asarlarda tilning badiiy imkoniyatlaridan samarali foydalanilishi jamiyatda estetik fikrlashni, o‘zaro muloqot madaniyatini va tilga nisbatan e’tiborni kuchaytiradi.

O‘zbek adabiyotida til madaniyati va badiiy ifoda an’analari

O‘zbek adabiyoti tarixiy taraqqiyoti davomida til madaniyati masalasi doimo markaziy o‘rinda bo‘lib kelgan. Xususan, Alisher Navoiy yaratgan adabiy maktabda tilning badiyatini boyitish, so‘zning ma’naviy-estetik

qiymatiga e'tibor qaratish muhim vazifa sifatida ko'zda tutilgan. Navoiy so'zning kuchi, qimmatini va ma'rifiy rolini alohida ulug'lab, tilning badiiy imkoniyatlaridan xalqning ma'naviyatini yuksaltirish vositasi sifatida foydalangan. Natijada o'zbek tilida ifoda an'analari chuqur milliy ruhga asoslangan adabiy normalar bilan uyg'unlashgan holda shakllandi.

Til madaniyati masalasi keyingi davrlarda ham o'z ahamiyatini saqlab qoldi. Jadid adabiyoti vakillari Hamza, Behbudiy, Cho'lpon kabi ijodkorlar asarlarida xalqni ma'rifatli faoliyatga chorlash bilan bir qatorda, nutqning aniqligi, so'zning joyida va to'g'ri ishlatilishi, jamiyatda madaniyatli muomala odobining kengayishi kabi g'oyalar faol targ'ib etildi. Ular uchun til faqat badiiy tasvir vositasi emas, balki milliy uyg'unlashning, fikrlash erkinligining va ijtimoiy taraqqiyotning asosiy omili sifatida namoyon bo'ldi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'zbek adabiyotida til estetikasiga nisbatan yondashuv yanada ijtimoilashdi. Abdulla Qodiriy, Oybek, G'afur G'ulom, Said Ahmad kabi adiblar asarlarida til madaniyati xalqning o'zligini anglash, milliy g'urur va madaniy merosni tiklashning muhim vositasi sifatida ifodalandi. Ularning ijodi o'zbek adabiy tilining badiiy imkoniyatlarini kengaytirib, yangi nutq madaniyati namunalarini shakllantirdi.⁶³

Adabiy asarlarda nutq madaniyatining estetik va ma'naviy vazifasi

Badiiy adabiyotda nutq madaniyati, avvalo, estetik vazifani bajaradi. So'zning ohangdorligi, obrazlilik, badiiy uslubning o'ziga xosligi kitobxonning estetik didini shakllantiradi. Adibning so'z tanlash mahorati, metafora, tazod, kinoya, ramz kabi san'atlardan foydalanishi tilning ichki go'zalligi va boy ma'no qatlamlarini ochishga xizmat qiladi. Natijada kitobxon til orqali badiiy-estetik zavq oladi, so'zga nisbatan hurmat hissi shakllanadi. Nutq madaniyatining yana bir muhim vazifasi – ma'naviy tarbiyadir. Adabiyot insonning ichki dunyosiga, fikrlash tarzi va ijtimoiy pozitsiyasiga ta'sir ko'rsatadi. Badiiy qahramonlarning nutqi, o'zaro munosabatlaridagi til madaniyatining yuksak darajada tasvirlanishi kitobxonning hayotga munosabatini yo'naltiradi. Bu jarayon orqali adabiyot nafaqat nutq estetikasi, balki muloqot odobi, jamiyatda hurmat, bag'rikenglik va ezgulik madaniyatini kengaytiradi.

Nutqning badiiy ifodasi orqali ma'naviyat va axloqning targ'ib etilishi ayniqsa mustaqillik davri adabiyotida yaqqol seziladi. O'zlikni anglash, milliy qadriyatlarni qadrlash, ma'naviy poklanish, qalb tarbiyasi, jamiyatdagi o'zaro tushunish va samimiylilik kabi g'oyalar adabiy nutqning asosiy yo'nalishiga aylandi. Bu jihatlar tilga madaniyatli munosabatni mustahkamlab, badiiy

1. ⁶³ Yo'ldoshev M. Adabiy til va uslub masalalari. – Toshkent: Akademnashr, 2015.

asarlardan amaliy hayotiy hulosalar chiqarish imkonini yaratdi.

Til madaniyati va uslubiy mahoratning zamonaviy nutqga ta'siri

Zamonaviy o'zbek nutq madaniyatining shakllanishida badiiy adabiyotning o'rni beqiyosdir. Kitobxonlik madaniyati rivojlangan sari kishilar tilning boyligini, so'zlarning nozik ma'nolar farqini, badiiy tasvirning kuchini chuqurroq anglaydi. Adabiyot o'quvchilarni faqat voqealar bilan tanishtirmaydi, balki nutqiy tafakkur, fikrni aniq va chiroyli ifodalash ko'nikmasini ham rivojlantiradi. Shunday qilib, adabiy nutq zamonaviy nutqning intellektual va estetik mezonlarini shakllantiruvchi manba sifatida xizmat qiladi.⁶⁴

Uslubiy mahorat, obrazlilik, metaforik fikrlash bugungi hayotiy muloqotga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Televideniye olib boruvchilari, jurnalistlar, bloggerlar, ma'ruzachilar va boshqa ommaviy axborot subyektlarining nutqida adabiy til normalariga tayangan holda ifodalilikka intilish kuzatiladi. To'g'ri, ba'zan so'zlarning haddan tashqari badiiy bo'lishi yoki sun'iy ko'rinishi ham mumkin, biroq umumiy jarayon zamonaviy nutqda badiiyatga ehtiyoj sezilarli kuchayganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, adabiy asarlarning zamonaviy nutqqa ta'siri yoshlar orasida ham muhim natijalar bermoqda. Kitob o'qish tashabbuslari, adabiy mulokot klublari, yozuvchilar bilan uchrashuvlar va ona tiliga bag'ishlangan tadbirlar yoshlarning nutq madaniyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. So'z boyligining kengayishi, nutqning mulohazali bo'lishi, fikr bildirish madaniyati kuchayishi orqali jamiyatda madaniyatli kommunikatsiya muhitini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

O'zbek til estetikasi va nutq madaniyatining kelajak avlod tarbiyasidagi o'rni

Tilning estetik qadriyati kelajak avlod tarbiyasida muhim omildir. O'quvchi yoshlar adabiy matnlar bilan tanishar ekan, nafaqat voqeani tushunadi, balki tilning ohorini, badiiy san'atlarning mazmunini, nutqning ruhiy va ma'naviy ta'sirini ham anglay boshlaydi. Bu esa nutqni shunchaki aloqa vositasi emas, balki tafakkur va ma'naviyatning bir qismi sifatida idrok etishga olib keladi. Shu bois maktab darsliklarida badiiy matnlarning keng yoritilishi nutq madaniyati tarbiyasining muhim bo'g'ini hisoblanadi.

Til estetikasi yoshlarning fikrlash madaniyatini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Go'zal, toza va ma'noli so'zlash imoji orqali ular o'zligini ifodalaydi, jamiyatda hurmatga sazovor bo'ladi. Shuningdek, adabiy asarlardagi milliy qadriyatlar, tarixiy xotira, ma'naviy merosga hurmat kabi g'oyalar yoshlarning ona tiliga muhabbatini kuchaytiradi. Til madaniyati kuchli bo'lgan shaxsning ma'naviy immuniteti ham kuchli bo'ladi.

2. ⁶⁴ Shodmonov A. O'zbek adabiyotida badiiy til va uslub. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.

Kelajak istiqboliga nazar tashlar ekanmiz, zamonaviy texnologiyalar davrida til madaniyati tarbiyasining ahamiyati yanada ortib borayotgani ayon bo'ladi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalarida to'g'ri va madaniyatli nutq namunalarining ko'payishi yoshlar nutq ini yanada boyitishga xizmat qiladi. Demak, adabiyot va til madaniyati uyg'unligini ta'minlash kelajak avlodning ma'naviy, intellektual va estetik kamolotini ta'minlovchi eng muhim yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

Xulosa

O'zbek adabiyotida til madaniyatining badiiy ifodalanishi va uning zamonaviy nutqga ta'siri masalasi milliy adabiy-estetik tafakkurning ajralmas qismi hisoblanadi. Adabiyot asrlar davomida o'zbek tili boyligini namoyish etib, uning taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan, tilning estetik imkoniyatlarini namoyon qilish orqali xalqning ma'naviy tafakkuri, axloqiy qarashlari va dunyoqarashini shakllantirgan. Badiiy asarlarda so'zning nafis tanlanishi, obrazlilik va uslubiy mahorat tilga ehtiromning ifodasi sifatida xizmat qilib, nutq madaniyatining milliy mezonlarini mustahkamlab kelmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, adabiy til me'yorlari nafaqat yozma badiiy nutqda, balki zamonaviy og'zaki muloqot madaniyati, jurnalistika, ommaviy axborot vositalari, ta'lim jarayoni va kundalik hayotga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Kitobxonlik madaniyatining rivoji bilan bir qatorda, adabiyot so'zning ildizini, ma'naviy mazmunini, milliy ruhini chuqurroq anglashga undaydi, natijada shaxsning nutqi ravon, o'ylangan va madaniyatli bo'lib shakllanadi.

Kelajak istiqbolidan qaraganda, badiiy adabiyot til madaniyatini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri bo'lib qoladi. O'zbek tilining estetik jihatlarini o'quvchilar va yoshlar ongiga singdirish, nutq madaniyati tarbiyasini ta'lim jarayonining muhim bo'g'ini sifatida davom ettirish jamiyatda madaniy muloqot, ma'naviy yetuklik va milliy o'zlikni anglash jarayonini yanada kuchaytiradi. Demak, o'zbek adabiyoti va zamonaviy nutq madaniyati o'rtasidagi uzviy bog'liqlik bugun ham, kelajakda ham milliy taraqqiyotning muhim omili bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'aniev F. Til madaniyati va nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: Fan, 2008.
2. Abduazizov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
3. Yo'ldoshev M. Adabiy til va uslub masalalari. – Toshkent: Akademnashr, 2015.
4. Shodmonov A. O'zbek adabiyotida badiiy til va uslub. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.

5. Qodirova S. Nutq madaniyati va lingvopoetik tahlil. – Toshkent: Universitet, 2019.
6. Mamajonov R. O‘zbek tilining estetik vositalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
7. Nurmonov A. Nutq madaniyati: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Ma’naviyat, 2011.
8. Rasulova N. Badiiy matn tili va uning semantik-poetik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2020.
9. Jo‘rayev J. Adabiyot va ma’naviyat: tilning tarbiyaviy imkoniyatlari. – Toshkent: Tafakkur, 2018.
10. Kosimova D. Zamonaviy o‘zbek nutq madaniyati va adabiy me’yor. – Toshkent: Akademnashr, 2022.